

Проблеми та перспективи фінансування освіти і науки в Україні в умовах економічної кризи

У статті проаналізовано сучасні проблеми фінансування освіти і науки в Україні в умовах економічної кризи. Запропоновано нові джерела фінансування даної галузі з урахуванням досвіду різних країн.

Ключові слова: фінансування, освіта, наука, бюджет, загальний фонд, спеціальний фонд, джерела фінансування.

Постановка проблеми у загальному вигляді. У сучасних умовах всі види освіти підпорядковуються вирішенню широкого кола економічних, політичних та соціальних завдань. Пріоритетність тих чи інших завдань обумовлюється державними інтересами.

Розбудова незалежної держави висуває особливі вимоги до діяльності системи освіти, оскільки виникає потреба у чималій кількості спеціалістів, здатних здійснювати технічне, економічне та організаційне керівництво. У зв'язку з цим не викликає сумнівів актуальність фінансування освіти в сучасних умовах. Аналіз значення освіти в сучасному житті та стан української системи освіти дозволяє зробити висновок про необхідність кардинальних змін в існуючій на нинішній момент системі освіти.

В умовах економічної кризи, фінансування освіти і науки в повномасштабному обсязі здається неможливим. Незважаючи на це, проблема об'єктивного визначення обсягів фінансування залишається актуальною, оскільки нормативний метод фінансування освіти створює передумови для раціонального використання коштів державного бюджету і забезпечення якості підготовки спеціалістів на рівні вимог освітнього стандарту.

Дослідженням цього питання займалися такі вітчизняні вчені, як: Бойко О.Д., Борисенко В.Г., Черепанова С.О., Шаповал Ю.Б., Тропіна В.Б. та ін.

Метою статті є пошук сприятливих та економічно обґрунтованих умов для фінансування освіти і науки в Україні при економічній кризі. Для досягнення мети потрібно вирішити такий ряд завдань:

- проаналізувати сучасний стан фінансування освіти і науки в Україні;
- визначити головні проблеми у фінансуванні освіти і науки, що є на сьогоднішній день;
- зробити пошук альтернативних джерел фінансування освіти і науки в Україні, спираючись на досвід розвинених країн світу;
- зробити висновки та подати рекомендації після дослідження даного питання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Не викликає сумнівів теза щодо пріоритетності розвитку освіти й науки в Україні, необхідності інноваційного розвитку держави. Євросоюз, США, інші країни давно оголосили про розбудову економіки знань.

Ілляшенко Тетяна Олексіївна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів Сумського державного університету; Радіонова Ірина Олександрівна, студентка факультету економіки та менеджменту Сумського державного університету.

Європейці в Лісабонській стратегії передбачили виділення на науку щорічно не менше 3% ВВП. США щорічно витрачає не менш як 4% ВВП на науково-технічну галузь. На освіту всі розвинені країни витрачають не менше 8-10% ВВП. Україна останніми роками зробила серйозні кроки стосовно збільшення фінансування освітньо-наукової галузі. Так, у 2007 році на освіту було витрачено близько 7% ВВП і 1,1% ВВП на науку з усіх джерел фінансування. Але подолати енергетично-сировинний характер економіки, збудувати суспільство знань нам не вдається. Тому так гостро і відчуваємо ми на собі економічну кризу.

Закони України про освіту і науково-технічну діяльність чітко визначають відсоток ВВП на освіту і науку. Ці показники відповідно дорівнюють 10 і 1,7%. Сьогодні досить складно назвати цифри рівня фінансування освіти і науки у 2009 році, але за даними [12] у 2009 році на освіту витрачено 6% (13 млрд грн), а на науку до 0,5% від ВВП. Заступник Міністра освіти і науки України Петро Куліков [8] зазначав, що відповідно до помісячного розпису асигнувань Державного бюджету за січень – березень 2009 року навчальні заклади та установи освіти і науки, підпорядковані Міністерству освіти і науки, профінансовані на 99,4% від запланованого рівня. Дисбаланс виникає з фінансуванням комунальних послуг, а саме – через підвищення цін на енергоносії з 1 січня 2009 року, що є суттєвою проблемою. У проекті бюджету на 2010 рік передбачено скорочення частки витрат на освіту навіть нижче, ніж 5% від ВВП.

Не відбувалося потягом 2009 року збільшення заробітної плати вчителям, викладачам, вченим. Згідно з Законом України «Про Державний бюджет на 2009 рік» розмір ставки першого тарифного розряду Єдиної тарифної сітки [7] «заморожений» на 2009 рік на рівні мінімальної зарплати жовтня 2008 року (тобто на рівні 545 грн), при тому що мінімальна заробітна плата зростає протягом року з 605 до 669 грн, а середня зарплата з економіки лише за перше півріччя 2009 року збільшилась на 5,8% і становила 1840 грн [13].

Аналіз співвідношення рівня оплати праці працівників бюджетної сфери та інших галузей економіки свідчить також про відсутність залежності розміру зарплати від професійно-кваліфікаційного рівня працівників. Так, у 2007 році в установах освіти, де 51% працюючих мають повну вищу освіту, середня заробітна плата була в 2,6 рази нижче, ніж у працівників установ, які здійснюють фінансову діяльність і 58% яких мають повну вищу освіту. Низька заробітна плата є основною причиною різкого падіння престижу професії педагога, культурно-освітнього працівника; відтоку з галузей висококваліфікованих фахівців і, як наслідок, невпинного старіння кадрів. За даними Державного комітету статистики України, впродовж 2008 року рівень вибуття працівників перевищив рівень прийому у закладах освіти – відповідно на 1,8%. Щорічно "старіє" склад педагогічних працівників. Питома вага вчителів пенсійного віку з 2005 по 2008 роки зростає з 15,8% до 18%. Переважна більшість (48,8%) педагогічних працівників має стаж педагогічної роботи понад 20 років і тільки 7,5% – до трьох років [9].

Уряд «переклав» бюджетний тягар на «плечі ВУЗів» через так званий спеціальний фонд, тобто те, що заробляли самі навчальні заклади. Як відомо, спеціальний фонд формується за рахунок надання послуг, оренди, виконання науково-прикладних розробок, ведення господарчих робіт, отримання плати за навчання. У цьому році і на наступний 2010 рік спеціальний фонд держави «привласнила» собі. Так, згідно з п.15 статті 6 Проекту Закону України «Про Державний бюджет на 2010 рік» сказано, що джерелами формування спеціального фонду Державного бюджету України є «власні

ЧАСТИНА 2 НАУКОВІ ПОВІДОМЛЕННЯ

надходження бюджетних установ (у тому числі наукових установ Національної академії наук України і галузевих академій наук), які утримуються за рахунок коштів державного бюджету, в тому числі орендна плата за користування майном Національної академії наук України і галузевих академій наук та 50% орендної плати за користування іншим майном, що належить бюджетним установам, які утримуються за рахунок коштів державного бюджету, кошти за користування установами банків тимчасово вільними коштами вищих та професійно-технічних навчальних закладів, розміщеними на вкладних (депозитних) рахунках». Як наслідок, можна спрогнозувати зростання плати за навчання, що, у свою чергу, спричинить соціальне напруження.

Згідно з [10] Міністерству освіти і науки України для основних потреб освітньої галузі у першому кварталі 2010 року не вистачає 200 млн грн. Невиділення цих грошей загрожуватиме зривом навчального процесу через відключення від тепло- водо- та електромереж, можливими штрафними санкціями комунальних підприємств, виникненням заборгованості із соціальних виплат. Зокрема, для індексації стипендії не вистачає 43,8 млн грн (мінімальна потреба – 1170,4 млн грн, передбачено помісячним розписом асигнувань загального фонду державного бюджету на 1 квартал 2010 року – 1126,6 млн грн), оплати комунальних послуг та енергоносіїв – 154,7 млн грн (мінімальна потреба – 212,8 млн гривень, передбачено – 58,1 млн гривень), оплати продуктів харчування для учнів спеціалізованих шкіл-інтернатів – 1,5 млн гривень (мінімальна потреба – 4,4 млн грн, передбачено – 2,9 млн грн).

Прикрим для майбутнього країни є те, що згортаються й ті інноваційні програми, які покликані оновити застарілу наукову та навчальну бази. На інформатизацію ПТУ, технікумів і вузів виділено у 2009 році лише 1,2 млн грн, що у 10 разів менше минулорічного (11,726 млн грн) [11]. Згортаються також і програми, які були присутні в попередньому році. Так, не фінансується виділення коштів на кредитування будівництва житла педагогічним працівникам (у 2008 р. передбачалося 30 млн грн). Зменшено на 9% витрати порівняно із минулорічними на фізичну та спортивну підготовку молоді. І це відбувається на тлі різкої втрати здоров'я молоддю.

Що стосується молоді і студентства, то в бюджеті на 2009 р. та проекті бюджету на 2010 р. не передбачено зростання стипендії. Крім того, не виділено ні копійки на реконструкцію та ремонт гуртожитків, хоча капітального ремонту потребують із трьох тисяч не менше половини. У 2008 р. на ці цілі передбачалося 92 млн грн.

Найприкрішим є те, що вперше за останні роки в бюджеті відсутні кошти на продовження державного кредитування студентів. У 2008 р. [11] виділялося на ці цілі близько 8 млн грн, а компенсація пільгового проїзду студентів протягом усього року, включаючи й літні канікули, залишилася і у 2009, і у 2010 рр. на рівні 2008 [7, 11, 13]. Але за підрахунками Міністерства освіти і науки та Міністерства транспорту і зв'язку на зазначені цілі необхідно вдвічі більше.

Дуже непростою, критичною є ситуація із фінансуванням наукової сфери. Ми пожинаємо нині економічні негаразди через нехтування владою цього напрямку розвитку країни. Загальне бюджетне фінансування науки передбачається менше рівня минулого року. Згідно з проектом ЗУ «Про Державний бюджет на 2010 рік» Національна академія наук отримає фінансування в розмірі 2,55 млрд грн, у т.ч. 495 млн грн за рахунок спеціального фонду. У 2008 році фактичне фінансування Національної академії наук було теж на такому рівні – 2,48 млрд грн, якщо врахувати рівень інфляції за останні 2 роки, можна казати про значне зменшення фінансування [14, 13].

Сьогоднішня система освіти в Україні є пострадянською системою освіти. Бо ми маємо справу з закладами, установами та відносинами між ними, які складаються в державі, що виникла на терені колишнього СРСР.

Ситуація, що склалася в Україні щодо фінансування системи освіти, оцінюється як катастрофічна. Відбувається руйнація існуючих закладів, а натомість не відбувається заміни начебто непотрібних вищих закладів освіти та шкіл на ті, що реально необхідні територіям. Поряд із цим обсяг коштів, які мають спрямовуватися з бюджету, зменшується.

Проблема нашої держави полягає в тому, що саме на державному рівні відсутнє розуміння життєвої необхідності в конкурентоспроможній системі освіти. У світі прийнято вважати: суспільство не завжди розуміє необхідність розвитку освіти, тому державі за допомогою різноманітних стимулюючих норм доводиться підводити громадян до думки про необхідність отримання освіти високого рівня, а не зменшувати видатки на освіту. За даними звіту незалежної міжнародної організації Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ) за 2007 р., Україна серед 145 країн світу має такі показники з проблем освіти: якість початкової освіти – 49-те місце, доступ до вищої освіти – 17-те, якість математичної і природничої освіти – 44-те, якість освітньої системи – 47-ме [15].

Світова практика не знає випадків стабілізації витрат за допомогою засобів, спрямованих на економію коштів. Можна досягти тимчасового зменшення витрат, але наслідком буде втрата досягнутого рівня розвитку системи освіти країни. Розвинені держави планують щорічне збільшення витрат на системи освіти (збільшення в абсолютних одиницях).

Що стосується альтернативних джерел фінансування освіти і науки в Україні, то на цьому етапі думки вчених, які досліджували дане питання, розходяться. Існують аргументи й на користь отримання державними закладами частини суто приватних грошей та інших ресурсів:

а) споживач, який платить, ставиться до товару (навчання) серйозніше і ефективніше, аніж той, що переконаний у його повній "безкоштовності";

б) вища автономія закладу, свобода маневру, стимулювання прогресивних інновацій з метою кращого врахування потреб і пріоритетів студентів.

Але є й інші думки фахівців, що схиляються до скомбінованості, коли частина держбюджету як загальносуспільного зиску від вищої освіти виплачується закладу, а його індивідуальна частина – безпосередньо студентові, щоб стимулювати змагання серед вищих закладів освіти.

Існують різні доступні джерела залучення додаткових коштів в освітню сферу. Найпростіший шлях надходження коштів віднайшла, наприклад, Франція, де діє закон про сплату приватними роботодавцями 0,5% фонду зарплати на учнівство і перепідготовку персоналу. Фірма може сама платити ці кошти закладам, які вона обрала, не виділяючи коштів у "загальний котел", який не забезпечує їй бажаного результату. Аналіз дії закону "+0 5%" свідчить, що й він не ідеальний: практично ніколи фірми не спрямовували ці кошти на підготовку студентів перших курсів університетів. Найчастіше вони непропорційно витрачалися на спеціалізовані курси, підвищення кваліфікації персоналу самих фірм-платників. Частина професури відгукнулася на цей закон тим, що вийшла на новий ринок із "надвузькими курсами" у межах вирішення однієї з проблем конкретної фірми.

ЧАСТИНА 2 НАУКОВІ ПОВІДОМЛЕННЯ

Другим джерелом додаткових коштів є контракти на навчально-інформаційні послуги ВЗО для фірм, коли фірми і ВЗО кооперуються і шукають вигідні для обох варіанти. Цей шлях доцільний тоді, коли зароблених грошей вистачає і на створення бажання у професури "донавчатися" та робити незвичне, і на підтримку традиційних курсів для основного контингенту студентів.

Третій шлях відомий – наукові дослідження на замовлення фірм. Цей перспективний і складний для класичних університетів курс добре висвітлений у пресі. Поширеними формами його реалізації є "наукові парки", "наукові готелі" тощо. Цей підхід також створює проблеми різного ступеня складності (наприклад, як професору оприлюднювати свої набутки, якщо їх власником є фірма-спонсор), проте цей вид фінансової підтримки ВЗО невинно розвивається й удосконалюється.

Четвертий шлях: гроші від власності, від продажу території, приміщень, від вкладення коштів університету в акції, від його участі в іншій фінансовій діяльності. Це явище малопоширене, і навіть серед професорів з економічних наук досвід невеликий (за винятком, можливо, США). Тому закладам освіти рекомендують передати гроші тим, хто вміє їх збільшувати. Бажано все ж не відмовлятися від створення в університетах малих підприємств, які безпосередньо працюватимуть на навчальний процес чи на наукові дослідження.

П'яте джерело – філантропи. Їх можна стимулювати через закони про благодійницьку і неприбуткову діяльність, а також створення клімату суспільного визнання та оцінки донорів шляхом формування важливої для них позитивної аури.

Шосте джерело – міжнародна допомога, яку розвинені держави щороку надають бідним країнам Африки і Азії з метою розвитку їх систем освіти. Досвід переконує, що надання коштів на друкарні, побудову шкіл з ефективними матеріалами є більш доцільним, ніж відрядження ректорів і професури для перенесення досвіду.

Реальна диверсифікація джерел фінансування вимагає, крім усього іншого, створення у ВЗО спеціалізованої структури і залучення до справи висококваліфікованих фахівців з менеджменту і маркетингу. Це викличе істотні збурення в ієрархії впливів внутрішньої діяльності університетів, що ще раз засвідчить взаємопов'язаність усіх складових вищої школи. Бажано, щоб ці явища не перемножилися і не спричинили ефекту "снігової лавини".

Сучасне використання державними структурами коштів, зібраних із платників податків, незадовільне. Бажано, щоб кожен мав право перераховувати податок не "в казну", а конкретному вищому навчальному закладу де навчатимуться, його діти.

Позитивним є приклад Японії, уряд якої вирішив інвестувати більшу частину ресурсів в охорону здоров'я та освіту. Обґрунтування було таким: нинішнє покоління не знає шляхів вирішення існуючих проблем, але освічене і здорове наступне покоління зможе вирішити їх і вивести країну на шлях прискореного розвитку. Як показує японський досвід, інвестиції в освіту себе виправдали.

Висновки. Сучасний стан фінансування освіти і науки в Україні є досить невтішним. Неefективним є розподіл коштів у бюджеті та не відбуваються бажані зміни у використанні нових джерел фінансування даної галузі.

Та все ж подолання кризи у фінансуванні навчальних закладів значно полегшиться у разі створення сприятливої законодавчої атмосфери, яка б допомагала системі освіти не лише виживати, а й розвиватися.

- 1 Тропіна В. Бюджетне забезпечення соціальної функції в Україні / В. Тропіна // Фінанси України. – 2008. – № 5. – С. 15–31.
- 2 За даними Держкомстату України [Електронний ресурс]. – <http://www.ukrstat.gov.ua>.
- 3 Денисюк В. А. Напрями розвитку венчурного фінансування в країнах ЄС та актуальність їх використання в Україні: Інноваційно-інвестиційна діяльність / В. А. Денисюк // Проблеми науки. – 2006. – № 11 – С. 9–20.
- 4 Зінь Е. Зруйнуємо, якщо не змінимо підходи: Вища школа та її фінансування / Е. Зінь // Освіта. – 2006. – 21 лютого.
- 5 Фінансування науки (у різних країнах) // Аудиторія. – 1997. – № 6. – С. 6.
- 6 Як вижити освіті: проблеми фінансування // Освіта України. – 2006. – 20 листопада.
- 7 Закон України «Про державний бюджет на 2009 рік» // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2009. – № 20, № 21-22, ст.269.
- 8 В Комітеті з питань науки і освіти на засіданні розглянули питання щодо стану та перспектив фінансування освіти і науки з Державного бюджету України у 2009 році [Електронний ресурс]. – <http://kno.rada.gov.ua/komosviti/control/uk/publish/article>.
- 9 Бюлетень «Про результати аналізу упорядкування умов оплати праці працівників бюджетної сфери на основі Єдиної тарифної сітки». – Київ: Рахункова палата України, 2009 [Електронний ресурс]. – <http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/article>.
- 10 Міністерство фінансів у 2010 році залишить освіту без грошей? [Електронний ресурс]. – <http://news.if.ua/news/2648.html>.
- 11 Звіт про витрачання коштів Державного бюджету України Міністерством освіти і науки України у 2008 році [Електронний ресурс]. – <http://www.mon.gov.ua/zvtn/zv2008.xls>.
- 12 Кітен К. Фінансування освіти у наступному році планують скоротити [Електронний ресурс] / К. Кітен. – <http://volynregion.org/news/2009-10-05-1354>.
- 13 Проект Закону про Державний бюджет України на 2010 рік [Електронний ресурс]. – http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=36140.
- 14 Проект постанови Верховної Ради України від 29.04.2009 р. № 4422 «Про звіт про виконання Державного бюджету України за 2008 рік» [Електронний ресурс]. – http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/DF3EU001.html.
- 15 Інформаційно-аналітичні матеріали Комітету з питань науки і освіти Верховної Ради України щодо стану системи освіти України перед початком нового 2008-2009 навчального року, Київ, 2008 рік [Електронний ресурс]. – http://kno.rada.gov.ua/komosviti/control/uk/publish/article?art_id=46941&cat_id=46939.

Отримано 18.12.2009 р.

Т.А. Ілляшенко, І.А. Радіонова
Проблемы и перспективы финансирования образования и науки
в Украине в условиях экономического кризиса

В статье проанализированы современные проблемы финансирования образования и науки в Украине в условиях экономического кризиса. Предложены новые источники финансирования данной отрасли с учетом опыта разных стран.

Ключевые слова: финансирование, образование, наука, бюджет, общий фонд, специальный фонд, источники финансирования.